folklor/edebiyat, cilt:21, sayı:81, 2015/1

MUĞLA'DA GELENEKSEL ÇOCUK OYUNCAKLARI

Bircan Kalaycı Durdu*

Muğla yöresinde günümüzden otuzbeş-kırk yıl öncesine kadar taş, toprak ve bitkiler *(çam, ardıç, menengiç, dut, zakkum, hayıt, kargı, süpürgelik, buğday, arpa, gelincik vb.)* oyuncak yapımında başvurulan temel kaynaklardır.

Taş, doğal haliyle özellikle beştaş, dörtlek, göçek taş, yığma yıkık, gulga, kızgın taş, seksek gibi pek çok oyunda oyun aracı olmuştur. Kemik *(saklama ve bulma üzerine kurulu kemikçik oyununda oyun aracıdır)* ve deri kullanımı ise daha azdır.

İl genelinde tespit edilen geleneksel oyuncaklar ve oyun araçlarından bazıları şunlardır:

Bebek:

Bez bebek: Kız çocukları için ebeveynleri yardımıyla kol, bacak, yüz ve gövdesi bezden dikilerek içi pamukla veya yünle doldurulan, başına keçi kılından saç, yüzüne iple kaş, göz, burun ve ağız yapılan bez bebekler ya da çatal gövdeye iple artı şeklinde sarılmış iki çubuk üzerine geçirilen bezden oluşan bebekler yapılmıştır.

* Halkbilim araştırmacısı. Folklor Araştırmacıları Vakfı Üyesi.

Bitkisel malzemeli bebek: Gelincik çiçeğinden ve nar çiçeğinden yapılan gelin bebekler, mısır koçanından ve uzun *(deli)* kabaktan yapılan bebekler de oyun aracı olmuştur.



Beşik:

Genellikle marangozluk, kaşıkçılık gibi ağaç işleriyle uğraşan zanaatkârlara yaptırılmıştır. Malzeme olarak dut, çam gibi ağaçlar kullanılmış, süslemede siyah dut boyası ya da yakma tekniği kullanılmıştır.

Ev ve Mutfak Eşyası:

Ev için sazdan, kargıdan, hayıttan veya ağaç işçiliği yapanlardan temin edilen özellikle senit/yassıağaç, oklava, evreç/döndüreç, ısıran, bıçak, elek vb.nin çocuklar için minyatürleri yapılır.

Karyola, Sandalye: Süpürgelik sapından kesilen çubuklar kızılcık dikeni ile birleştirilerek karyola, sandalye yapılmıştır.

Fener: Süpürgelik sapından kesilen 25-30 cm.lik bir çubuğun kabukları, alt ve üst uçtan sabit kalmak suretiyle gövdeden ayrıştırılarak fener yapılmıştır.

Yayık: Çam kabuğundan, kabuğun altını yine bir kabukla kapatmak suretiyle küçük yayık yapılmıştır.

Çevirmeç/Kirmen: Çamın büyük ve açılmamış kozalağından, üst kısmına ip bağlamak suretiyle kirmen/çevirmeç yapılmıştır.

Kupa: Sivri taşlardan içi oyularak kupa yapılmıştır.

Ayrıca çocuklar, oyun aracı olarak killi toprak ve çamurdan hem ev eşyaları hem de insan, hayvan, ulaşım aracı, silah gibi pek çok figür yapmıştır. Esenköy'de yapılan "boduç" olarak adlandırılan testiler su taşıma kabı olarak çocukların oyun aracı olmuştur.

Ulaşım ve iş araçları: Ahşaptan yapılan dört ya da iki tekerli tahta arabalar, telden yapılan tel arabalar en yaygın olanıdır. Araba için çevredeki ağaçlar yanında mangot, körek, kargı gibi isimlerle bilinen çeşitli bitkilerden de yararlanılmıştır.

Tek tekerli araba: Atılmış araba tekerleri doğrudan oyun aracı olarak kullanıldığı gibi ağaçtan, kurutulmuş ayçiçeğinden tekerlek ve yine ağaçtan ya da kargıdan bir sapla tek tekerli araba yapılmıştır.

İki tekerli araba: Küynar denilen fıstık çamının iki tane kozağının arasına değnek, değneğin ortasına gelecek şekilde kargı çubuğu takılarak iki tekerli araba yapılmıştır.

Dört tekerli araba: Ahşap araba için çam ağacından dört tekerlek, tekerleğin göbeği delinerek iki ön ve iki arka tekerlek arasına birer çubuk, üstüne de tahta çakılır. Tahtanın ön ucu sivri olacak şekilde yontulur. Tel araba için tütün kurutmada kullanılan, işlemeye elverişli bakır teller kullanılmıştır. Arabanın tamamı telden ya da tekerlekleri tel ile birbirine bağlanan eski sünger terliklerden yapılır. Ayrıca kabaktan da dört tekerli araba yapılmıştır.

Kayık: Sahil bölgesi olması nedeniyle yapılan diğer bir oyuncak kayıktır. Kağıttan ve karpuz kabuğundan basit, kolay kayıklar yapılmıştır.

İçi oyulan çam ağacı kabuğundan gövde, gövdenin ortasına yerleştirilen bir direk, yelken için direğe geçirilen bir bez ya da naylon ile gövdeye dümen olarak konulan tenekeden oluşan kayıklar yapılmıştır.

Teyyare/Uçak: Gazete kâğıdından veya defter yaprağından uçak yapılmıştır.

Çember yapılmıştır. Çember için metal olanlar öncesinde hayıttan yararlanılmış, ikiye ayrılan hayıt dalı daire oluşturacak şekilde iç içe geçirilip iple sabitlenmiş, döndürmek için de tütün değneği kullanılmıştır. Sonrasında eski lastiklerin içinden çıkarılan metalden çember yapılmıştır.

Hayvanlar: Doğal çevreden temin edilen bir kargı çubuğu ya da değnek herhangi bir işleme tabi tutulmadan üstüne binmek suretiyle çocuklar tarafından at, eşek yerine kullanılmış ya da basit işlemlere tabi tutularak oyuncak hayvanlar yapılmıştır. Hayvan kategorisinde en öne çıkan figür devedir.

Deve yapımında daha çok hayıt, kargı, sabırlık, çam gibi bitkilerden yararlanılmıştır. Hayıt ve kargıdan, yarım daire şeklinde kıvrılmış iki parçanın üstüne bez örtülerek, ayak kısmı için de çatal değnekler kullanılarak deve yapılır.

Sabırlıktan, yaprak *(ince, uzun, içe doğru hafif çukur ve kenarları dikenlidir)* keserek başı ve kuyruğu ile üstünde değneklerden hatabı olan deve yapılır.

Çamdan, üst bölümündeki çatal dallardan kesilip uc uca dizmek suretiyle deve yapılmıştır.

Bitkiler dışında, çukule denilen toprak tencerelerin atılmış eski kapak kulplarından da deve yapmak için yararlanılmıştır.

Silahlar:

Gopçak/Fitdek/Patlak/Patlangaç: Uygun bir dalın boru gibi içi oyulduktan sonra içine yerleştirilen bir metaryalin, oyuğun içinden çıkarılan çubukla ya da başka bir dal parçasından elde edilen çubukla ittirilmesi esasına dayanan oyun araçları yaygındır. Söz konusu oyun aracında sadece kullanılan materyaller ve isimlendirme açısından farklılıklar vardır. Oyuncağın yapıldığı bitkiler; zakkum, incir, çam ve körektir. Oyuncağın oyuk kısmına konulan metaryaller de asma yaprağı, ebe gömeci yaprağı, çıtlık meyvesi, portakal kabuğu ya da keçi gübresidir.

Kılıç: Tahtadan kesip, yontarak kılıç yapılır.

Tüfek, Tabanca: Dut, çam, meneviç, hayıt gibi bir ağaç dalınının, omuza geçirmek için iki ucu arasına ip bağlayarak tüfek, "L" şeklinde kesilmesiyle de tabanca yapılmıştır.

Ok-Yay: Mersin, hayıt gibi bitkilerin dalından ya da kalın herhani bir tahtadan yay, çığ ağacından ve kargıdan ok, keçi kılından, lastikten yay ipi yapılmıştır.

Sapan: (Y) şeklinde bir ağaç dalına eklenen lastik ve lastiğin ağaç gövdeyle birleşen kısmın karşısındaki iki ucu arasına eklenen deri parçasından yapılan sapan için hayıt, zeytin, çam gibi bitkilerden yararlanılmıştır.

Ses çıkaranlar:

Düdük/Sipsi: Gövdenin kabuktan çıkarılabildiği soyulma döneminde çam, ceviz ve incir dalından ayrıca hayıttan, buğday sapından ve kamıştan düdük yapılmıştır.

Testi düdük: İçine su konulduktan sonra üfleyerek öttürülen küçük testiler hazır olarak alınmıştır.

Saz: Süpürgelik sapından kesilen çubuklardan sap ve gövde, gövdenin alt ve üst ucuna eşik, gövdeyi oluşturan çubukların alt ve üst ucu sabit kalmak şartıyla kabuğunu gövdeden ayrıştırarak saz yapılmıştır.

Patlangaç: Çamurdan, derin bir kâse şeklinde yapılan ve ortası ıslatıldıktan sonra yere atılarak patlatılan oyuncaktır.

Gazoz kapağından ya da büyük düğmelerden ipe geçirip sallamak suretiyle ses çıkaran oyun araçları yapılmıştır.

Tahtalı/Kerkes/Şeytan Uçurtması*** **/Uçurtma**: Kamıştan kesilen çubukların çapraz şekilde geçirilip birbirine bağlanması ve gazete kâğıdı ya da kitap kaplığı içine yatırılarak yapıştırılması, aynı kâğıtlardan kesilerek yapılan kuyruk ve ucuna bağlanan iple basit uçurtmalar yapılmıştır. Uçurtma yaparken yapıştırıcı olarak nişastayla kaynatılan ayva çekirdeği, erik, kayısı ve badem reçinesi kullanılmıştır. Bütünüyle kâğıttan yapılan uçurtmaya "kerkes" veya "şeytan uçurtması" denilmiştir.

Meşe/Misket/Bilye: Misket, hazır alınanlardan önce çocuklar tarafından taştan, selvi mazısı, tespihlik ve potte denilen karaçam kozağından yapılmış, misket yerine ceviz kullanıldığı da olmuştur.

Top: Henüz lastik toplar yokken iç içe sarılarak yumak haline getirilen evdeki eski bezlerden, tımarla çıkan ve dövüldükten sonra yuvarlanan eşek tüyünden top yapılmıştır.

Aşık: Koyun ve keçinin arka bacak eklemlerinden çıkarılan aşık kemiği, etlerinden arındırıldıktan ve tuzlandıktan sonra oyun aracı olarak kullanılmıştır. Ayrıca aşık kemiklerinden henüz beşikte yatan çocuklar için on-onbeş tanesinin aralarına boncuk koyarak bir ipe dizmek ve ortasına da küçük bir çan geçirmek suretiyle salladıkça ses çıkaran beşik çıngırağı yapılmıştır.

Çevirmeç/Azgura/Tırtılle/Tırtırla/Topaç: Topaç, sağlam bir ağaç dalından yontularak elde edilen yuvarlak gövdenin sivriltilen ucuna kabara çivi çakılarak hazırlanır. Etrafına sarılan ip vasıtasıyla da fırlatılarak yerde dönmesi sağlanır. Bu oyun aracı genellikle marangozlara yaptırılmış nadiren çocuğun yakınları tarafından yapılmıştır.

*Saim Sayın ile Kasım 2014'de Muğla'da yapılan görüşmede derlenmiştir.

Topaç için ağaç dışında kozak/kozalak/çam pottesi, pelit, palamut ve iplik makarası da kullanılmıştır.

Palamut ya da pelitten topaç, meyve henüz küçükken arkasına, büyüyünce enlemesine ikiye kesip, kesitlerden birinin ortasına bir kibrit çöpü geçirmek suretiyle hazırlanır ve bu oyuncak düz bir zemin üzerinde döndürülür.

Cıngırlak/Çıngırdak: Bir meydan oyuncağıdır. Oyuncak, uzunluğu bir-birbuçuk metre civarındaki yere çakılan bir ağaç çubukla, bu çubuğun yukarıda kalan sivri ucuna yatay ve denge oluşturacak şekilde kendinde açılan delik sayesinde yerleştirilen, uzunluğu da beş-altı metre olan ikinci bir çubuktan oluşur. Üstteki yatay çubuğun her iki ucuna, birbirine ters yönde olmak üzere iki çocuk biner ve çubuğu döndürmeye çalışır.

Üzeri çivili tahta futbol platformu: Elle futbol oynamak için tahta üzerine çiviler çakılarak hazırlanır.

Diğer Oyun Araçları: Çocuklar kendi yaratıcılıkları ve hayal dünyasının aktarımı söz konusu olduğunda, yukarıda sayılanlar dışında çevresindeki daha pek çok nesneden oyuncak ya da oyun aracı olarak yararlanmıştır.

Bir kibrit kutusu ya da kibrit çöpünü, kâğıdı, çiviyi, şişeyi, teneke parçasını, boncuğu, düğmeyi, mısır püskülünü, atlamaya ve çekmeye elverişli bir ipi, yer kazmaya ve vurmaya elverişli bir değneği, yere çizdiği özel şekilleri vb. oyun aracı yapmıştır.

Kanal çevresinde ya da sulak alanlarda yetişen "kovan" olarak adlandırılan bitkiden ya da kilim/halı gibi dokuma iplerinin artıklarından yapılan bilezik, portakal kabuğundan yapılan gözlük, papatyadan yapılan tac, bez ya da deriden yapılan küçük para kesesi çocuk için oyuncak takı ve aksesuar oluvermiştir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz oyuncaklar ya da oyun araçları günümüzde pek çok yerde olduğu gibi sanayi ve teknoloji ürünü oyuncaklara yenik düştüğü için Muğla'da da genellikle kaybolmuş durumdadır. Bu tür oyuncaklar üreten zanaatkâr sayısı da yok denecek kadar azalmıştır. Çoğunluğun dışında kalan ve doğal malzeme ile el işçiliği içeren bazı oyuncaklar ise şunlardır:

-Bez bebekler, örgü bebekler, folklorik giysili Çomakdağ bebekleri ve tasarım ürünü mısır bebekler yapılmaktadır.

-Maket deve, kuzu, at ve eşek gibi oyuncaklar yapılmakta ve bunlar en çok Sakar Yokuşu ve Yatağan-Milas yol güzergâhında göze çarpmaktadır.

-Bazı hediyelik eşya ve oyuncak dükkânlarında ya da seyyar tezgâhlarda topaç, bilye, ahşaptan tekne, yelkenli gemi, otobüs, tren, araba gibi oyuncaklar satılmaktadır.

-Çocuk şenlikleri* kapsamında açılan stantlarda il dışından, hayvan figürlü yürüteçler, rüzgâr gülü, araba, çeşitli topaçlar vb. gibi ahşap oyuncaklar getirildiği görülmektedir.

Sözü edilen bu oyuncaklar arasında Çomakdağ bebekleri ve mısır bebekler oyuncaktan ziyade dekoratif amaçla ve hediyelik eşya olarak değerlendirilmektedir. Tekne, gemi, otobüs, araba gibi ahşap oyuncaklar ise bazen cezaevlerinde mahkûmlar tarafından yapılabilmektedir.

*Metinbilim Enstitüsü tarafından Yerkesik'te Otantik Çocuk Oyunları ve Oyuncakları Şenliği, Belediye tarafından Datça'da Oyuncak ve Çocuk Şenliği düzenlenmektedir.

Sonuç olarak, değişim kaçınılmazdır ancak her değişim bir gelişme getirmeyebilmektedir. Nitekim günümüzün sanayi ve teknoloji ürünü oyuncakları tek tip, seri ve kimileri de zararlı kimyasal maddeler içeren üretimlerken bunun aksine geleneksel oyuncaklar çocuğun yaratıcılığını ve tasarım kabiliyetini geliştiren, hayal gücünü yansıtan, içinde bulunduğu kültürden, doğal çevreden izler taşıyan, zararlı kimyevi maddeler içermeyen oyuncaklardır.

KAYNAKÇA

-Akbulut, D. (2009) . Günümüzde Geleneksel Oyuncaklar. Milli Folklor, 84, 182-191.

-Çınar, A. A. (2008). Muğla Çocuk Folkloru (Halk Kültürü Bağlamında), Muğla: Muğla Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

-Durdu, B. K. (2012, 2013, 2014a). Yerkesik Otantik Çocuk Oyunları ve Oyuncakları Şenliği Derlemeleri. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi, F2013.3628-3685, F2013-4038-4047

(2014.b). Yerkesik Geleneksel Çocuk Oyuncakları Derlemesi. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi, YB2014, CD2014, F2014

(2014.c). Kumluova Geleneksel Çocuk Oyuncakları Derlemesi. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi, CD 2014

(2014.d) Bodrum Geleneksel Çocuk Oyuncakları Derlemeleri. Bodrum, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi, CD2014

(2014.e) Karabağlar Geleneksel Çocuk Oyuncakları Derlemesi. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi, CD 2014

-Göğüş, C. (2006). Günümüzde Geleneksel Çocuk Oyuncaklarında Materyal ve Tasarım Değişikliği. VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Gaziantep, 27 Haziran-01 Temmuz 2006, Erişim:http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13866,42pdf.pdf?0&_tag1=0433C6ADF37F91785313A50AE0E2CD090032EFE9&crefer=28DA5A740E167B0AF5172DD4BB9DE58491911708AF1BE6135B006E06C33CD6C3

-Güngör, M., Tuşan, Y. (2011). Yatağan Otantik Çocuk Oyunları. Lisans Bitirme Çalışması, Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Muğla

-Karaağaç, G., Baylan, E.(2011). Beyobası. İzmir: Beyobası Belediyesi Yayını.

-Polat, E., Dervişoğlu, M. E. (2011). Muğla Datça İlçesi Otantik Çocuk Oyunları. Lisans Bitirme Tezi, Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Muğla

Özet

MUĞLA'DA GELENEKSEL ÇOCUK OYUNCAKLARI

Oyuncak, kısaca tanımlamak gerekirse çocuğun oyun oynama aracıdır. Sanayi ve teknoloji alanında yaşanan gelişmelere bağlı olarak oyuncaklar zaman içinde gerek üretildikleri malzeme gerekse form ve üretim biçimi yönünden değişime uğramıştır. Doğal malzemelerle yapılan ve el işçiliği ile üretilen oyuncakların yerini fabrikasyon ürünü oyuncaklar almıştır. Bu oyuncaklar, tek tip, seri ve kimileri de zararlı kimyasal maddeler içeren üretimlerdir. Oysa geleneksel oyuncaklar, çocuğun yaratıcılığını ve tasarım kabiliyetini geliştiren, hayal gücünü yansıtan, içinde bulunduğu kültürden, doğal çevreden izler taşıyan, zararlı kimyevi maddeler içermeyen oyuncaklardır.

Biz de yazımızda, Muğla yöresinde çocuğun kendisi, ebeveynleri ya da demirci, marangoz, kaşıkçı gibi bazı zanaatkârlar tarafından, çevrede kolay bulunan ve genellikle doğal olan malzemelerle elde yapılmış oyuncak ve oyun araçları ile bunların günümüzdeki durumunu ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Oyuncak, Oyun Araçları.

Abstract

TRADITIONAL CHILDREN'S TOYS IN MUGLA

Toy is a tool necessary to briefly describe the child's play. Depending on the developments in industry and technology fields, toys are changed with materials they are produced and both forms of production. Natural and handmade toys are replaced to fabricated ones. These toys, uniform and some series are production, including harmful chemicals. However, traditional toys, which improves the child's creativity and design capability, reflecting the imagination of the culture in which is found, bearing traces of the natural environment are the toys do not contain harmful chemicals.

In the present article, Mugla child it self in theregion, a parent or blacksmith, carpenter, by some craftsmen suchas the spoonbill, easy-around and we usually consider the situation today of them with natural hand-made ingredients toy and game tools.

Keywords: Kids, Toys, Games Tools.